

ВИОЛЕТА АЧКОСКА • НИКОЛА ЖЕЖОВ

РЕПРЕСИЈАТА

И

РЕПРЕСИРАНИТЕ

ВО НАЈНОВАТА МАКЕДОНСКА
ИСТОРИЈА

РЕПРЕСИЈАТА И РЕПРЕСИРАНИТЕ ВО НАЈНОВАТА МАКЕДОНСКА ИСТОРИЈА

Македонците имаат посебно место во светската историја на репресијата: под туѓи држави и режими и во сопствената држава. Времињата се менувале, а репресијата останувала во различен облик, се доусовршувала и се применувала заради "нови, повисоки" цели. Во почетокот на 90-тите години од минатиот век се отвори амбисот од молк и излезе вистината за бројните табу-теми, забранети зони и црни петна од нашата најнова историја: Мирче Ацев, Страшо Пинџур, Коста Рацин, Кузман Јосифовски - Питу, Борка Талевски, Благоја Јанков - Мучето, Методија Андонов - Ченто, Венко Марковски, Панко Брашнаров, Павел Шатев, Петре Пирuze ...

За период од 15-тина години, во независна и самостојна Македонија никнаа многу мрачни и длабоко скриени тајни околу жртвувањето, предавствата, репресијата.

Полициските досијеа се отворија, архивите се либерализираа, борците започнаа полемики, бројни репресирани проговорија, а нивните "превоспитувачи" брзаа да најдат оправдување за своето нечовечко однесување.

Во оваа книга направивме обид за проблемско третирање на дел од најновата историја гледана од еден подруг агол со цел да ја преиспитаме и во неа конечно да го пронајдеме човекот со сите негови доблести и мани, да го протолкуваме неговото однесување во војната и мирот, помеѓу индивидуалноста и тоталитарната свест.

Партиите се минливи, политиката е променлива но човекот е вечен. Затоа оваа книга ја посветуваме на идните генерации Македонци со желба да живеат во татковина во која ќе се почитуваат човекот и неговите вредности.

Настојувавме да ја кажеме вистината и историјата да ја заштитиме од злоупотреба.

www.makavej.com.mk

СОДРЖИНА

ПРЕДГОВОР	5
ВОВЕД	7

I. РЕПРЕСИЈАТА ВО ТЕКОТ НА НОВ 1941-1944 ГОДИНА

ГЛАВА ПРВА

РЕПРЕСИЈАТА ВО ВАРДАРСКИОТ ДЕЛ НА МАКЕДОНИЈА

1.1. Окупацијата на Вардарска Македонија

и состојбите и правците на дејствување во организираното македонско национално-ослободително движење	13
1.2. НОВ и репресираните во Вардарска Македонија во 1941 година	18
1.2.1. Почетните окупаторски репресалии и првите обиди за отпор против таквите мерки	18
1.2.2. Репресии против припадници на НОД во Куманово и Кумановско	19
1.3. Репресијата и репресираните во Вардарска Македонија во 1942 година	21
1.3.1. Убиствата на Орце Николов, Борка Талески-Модерното и Лазо Филиповски-Лавски	21
1.3.2. Убиствата на Таки Даскалот и Елшида Караманди	23
1.3.3. Убиствата врз Цветан Димов и Васил Антевски-Дрен	25
1.3.4. Атентатот врз Мане Мачков и репресивните мерки врз припадниците на НОД од бугарската окупаторска власт	26
1.3.5. Убиства врз припадници на НОД во Вардарска Македонија во втората половина на 1942 година	29
1.3.6. Бугарски репресалии против цивилното население во Велешко	31
1.3.7. Бугарската акција против Скопскиот партизански одред и убиството на Невена Георгиева-Дуња	31
1.3.8. Убиени партизански борци од окупаторската власт во Прилеп и Прилепско	33
1.3.9. Разбивањето на Плачковичкиот партизански одред во 1942 година	34
1.4. Репресијата и репресираните во Вардарска Македонија во НОВ во 1943 година	35
1.4.1. Апсењето и убиствата на Страшо Пинџур и Мирче Ацев	35
1.4.2. Репресии и убиства врз припадници на НОД во јануари 1943 година	37
1.4.3. Убиството на Раде Јовчевски-Корчагин	38
1.4.4. Депортацијата на Евреите од Македонија	39
1.4.5. Загинувањето на Илија Антевски-Смок	40
1.4.6. Загинувањето на Тошо Арсов и Ванчо Прке	41

1.5.4.	Репресалии и терор во Костурско	49
	во Источна Македонија	50
1.5.5.	Убиства на други македонски дејци и припадници на НОД во првата половина на 1944 година	51
1.5.6.	Германско-балистички репресалии во Западна Македонија во првата половина на 1944 година	53
1.5.7.	Окупаторски репресалии за време на пролетната офанзива во 1944 година	54
1.5.8.	Загинувањата на Вера Циривири и Славчо Стојменски.....	56
1.5.9.	Убиството на Благој Јанков-Мучето.....	58
1.5.10.	Окупаторски репресалии врз македонски политички затвореници и цивилното население	59
1.5.11.	Убиството на Методија Шаторов-Шарло.....	60
1.5.12.	Убиства врз други припадници на НОД и македонски борци во втората половина на 1944 година.....	62

	од 1941 година и бугарските репресивни мерки	70
2.2.2.	Политиката на терор во Костур и Костурско.....	72
2.3.	Репресијата и репресираните во Егејска Македонија во 1942 година	73
2.3.1.	Убиството на Ташко Караџа и репресивните мерки против македонскиот народ во Костурско и Гуменџиско	73
2.4.	Репресијата и репресираните во Егејска Македонија во 1943 година	75
2.4.1.	Теророт врз македонскиот народ во Костурско-Леринскиот крај и убиството на Лазо Трповски	75
2.4.2.	Теророт и репресалиите врз македонскиот народ во Воден и Воденско во 1943 година.....	78
2.5.	Репресијата и репресираните во Егејска Македонија во 1944 година	80

ГРАЃАНСКАТА ВОЈНА ВО ГРЦИЈА 1945-1949 ГОДИНА

3.1. Општата состојба во Грција и во Егејска Македонија за време на Граѓанската војна	89
3.2. Теророт во Егејска Македонија во 1945 година	91
3.2.1. Теророт во Воденско, Мегленско и Еницевардарско	91
3.2.2. Теророт и репресалиите во Источниот дел на Егејска Македонија во 1945 година	93
3.2.3. Политиката на терор во Костур и Костурско во 1945 година	95
3.2.4. Грчкиот терор во Лерин и Леринско во 1945 година	97
3.3. Грчкиот терор врз Македонците во Егејска Македонија во 1946 г.	99
3.3.1. Теророт и убиствата врз Македонците во Костурско-Леринскиот крај	99
3.3.2. Убиството на Ирина Гинова-Мирка	102
3.3.3. Грчкиот фашистички терор и убиствата	

во Егејска Македонија во 1949 година	116
3.6.1. Битките на планините Вичо и Грамос	116
3.6.2. Последиците од Граѓанската војна во Грција по македонскиот народ во Егејска Македонија	118

ГЛАВА ЧЕТВРТА**РЕПРЕСИЈА И РЕПРЕСИРАНИ ВО ПИРИНСКА МАКЕДОНИЈА ВО ПЕРИОДОТ 1941-1944 ГОДИНА**

4.1. Општата политичка ситуација во Пиринскиот дел на Македонија и состојбите во македонското национално ослободително движење	125
4.2. Убиството на Никола Парапунов	128

5.3.1. Групи и поединци за идејата на ВМРО	189
5.3.2. Организации на ВМРО	202
5.3.2.1. "Демократскиот фронт на Македонија – ИЛИНДЕН 1903"	202
5.3.2.2. ВМРО на Тренчев-Терзиев	204

5.4.5. Павел Шатев	271
5.4.6. Во затворот затвор – подземниот логор "ПЕТРОВА ДУПКА"	276
БИО-БИБЛИОГРАФИЈА НА АВТОРИТЕ	285

во "везилка" на македонската судбина. И токму тука, дојдовме до нешто кое можеби не спаѓа во политичката историја, но, претставува потресна драма за луѓето кои живееле во сосема неизвесни и бурни времиња и кои на својата кожа ги почувствувале неверојатно променливите плими и осеки на историјата.

Македонците имаат свое посебно место во светската историја на репресијата: под туѓи држави и режими и во сопствената држава. Времињата се менувале, а репресијата останувала во различен облик, се доусовршувала и се применувала заради "нови" "повисоки" цели.

Од денешен аспект, сè изгледа поинаку, христијански е да простуваме и забораваме, но, поуката треба да ја извлечеме. Залудно е и простувањето и заборавот без поука. Зошто толку насилство, зошто толку репресија, неодмерени казни, затворања без

ни и длабоко скриени тајни околу жртвувањето, предавствата, репресијата врз овие и бројни други личности изникнаа на површина. Полициските досијеа се отворија⁶ (иако

⁶ Во СРМ постоеле околу 14.500 досијеа, на кои според некои проценки работеле околу 23.000 кодоши. Но околу 90% од нив не дале во МВР писмена согласност за соработка со службата. Некои информатори кодошеле заради напредување во кариерата за сметка на друг, некои ги дискредитирале своите партиски конкуренти, некои од нив биле врбувани и со уцени, закани, со мито итн. Имало и платени информатори, загрижени патриоти, а меѓу соработниците имало и лица што не биле ни свесни дека нивните информации се користеле за полнење на нечии досијеа. (На 14.500 досијеа работеле 23.000 кодоши, "Дневник", 5 јуни 2000) Она што е карактеристично за овие досијеа е дека се фризирани, податоците кои се во нив често се безначајни и банални, тенденциозни и тешко употребливи како историски извор и веродостоен податок. Почесто тие зборуваат за ниското ниво на доставувачот, отколку за човекот на кого му чувале досие. Сигурно, далеку поверодостојни се извештаите на

ниот пристап можеа да се одбегнат црно-белите слики на нашето минато, создавани најчесто во служба на оваа или онаа идеологија и политика.

Настојувавме да ја кажеме вистината и историјата да ја заштитиме од злоупотреба. Текстовите се конципирани такашто некаде зборуваме за појавите и процесите, поплатно вметнувајќи ги личностите во нив, а некаде низ судбините на личностите го пренесуваме системот и методите на репресија. На моменти кажаната вистината е болна, неверојатна и неприфатлива, но сметаме дека секој човек, група, народ треба да се соочат со вистината за себе заради идните генерации.

Резимирајќи го она што го сознал од мемоарската литература во која дел од жртвите проговорија за репресијата, Коле Чашуле размислува за однесувањето на власта. "Согледани како целина, како број и како закана, ... вреднувани со денешен... аналитичен критериум, сите тие заговори, организации – и кога се реплика на окупациите и остатоци од окупаторските посегања по Македонија и кога се автентични и искрени незадоволства од 'комунизмот' или од тоа како се остварила државата, како се афирмирала нацијата та дури и кога се болка поради неовистинетото обединување – претставуваат само вторични рефлекси. Кои – споредени со општото расположение, со еуфоријата од победата, од крајот на војната и забреваноста на народот, со масовните акции, со преродбата на јазикот, литературата, културата, со нивниот пробив како идентитетни оружја на нацијата – биле и остануваат маргина!.. Чуму тогаш, се прашам, толку страв од нив? Чуму толку прогони, процеси, осудени, жртви?... Не е ли тоа некаков парадигматски симптом за нашата сопствена, интимна несигурност, за нашата морбидна паника..., да не би некој нè порази, нè симне... од власта? Зборувам за паника ка-

службениците на КОС бидејќи тие биле обучени за таквата активност, но до сега не се достапни за користење на науката.

- 7 Еве што за своето полициско досие забележал Глигор Крстески, еден од судените припадници на организацијата ВМРО-СДРМА, за која понатаму ќе стане збор: "На мое големо изненадување и надвор од сите очекувања, во моето полициско досие, започнато и дополнувано од 1947 година наваму од страна на поранешните служби за државна безбедност и нивните информатори, најдов или поточно, останале само 96 страници! Тврдам дека е тоа невозможно, дека моето полициско досие, такво какво што ми е дадено во фотокопии од МВР (каде што ми гарантираа дека е само тоа со коешто располагаат, во целост), до крајни граници е "чешлано", преработувано и значително оштрбено..." (Глигор Крстески, *Моето полициско досие*, "М-графика", Скопје 2002, 5, извадок од полициското досие на Г. Крстески)
- 8 Документацијата за периодот 1945-1960 година е крајно фризирана, или според исказите на Владимир Дедијер направен е "сеф" т.е. во фасциклите не се наоѓаат најважните документи, а повеќе од нив биле уништени по налог на Александар Панковиќ (Vladimir Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, knj. II, Beograd 1981, 72, 75)

Монографијата РЕПРЕСИЈАТА И РЕПРЕСИРАНИТЕ ВО НАЈНОВАТА МАКЕДОНСКА ИСТОРИЈА нема за цел да даде детален (впрочем и не е можно во една книга) историографски приказ на бројните настани, појави, процеси и личности кои ја исполниле македонската историја по 1941 година и во кои репресијата била дел од историското случување. Тргувајќи од кусиот приказ на историското милје, посебно внимание посветивме на атмосферата, на духот на времето и на однесувањето на луѓето, од двете страни на воспоставените идеолошки, политички, национални и други противречности.

Граничните меѓи на историографското истражување на темата се движат, во основа, од почетокот на Втората светска војна во тогашното Кралство Југославија (6 април 1941 г.) до референдумот за самостојна и суверена Македонија од 8 септември 1991 г., со мали отстапки од наведената хронолошка рамка заради подобро објаснување на корените на одредени појави, настани и делување или судбини на личностите. Во ова книга (книга прва или прв дел) на темата за репресијата¹⁰, ќе се задржиме на два историски подпериоди во кои се менувале режими, но репресијата останала со сите неј-

ни од некое време можеш да истражуваме преминувајќи рамките на претставената книга со инквизиторските методи на измачување, но, тоа е во контекст на целосно и автентично објаснување на патолошката омраза на извршителите на злосторствата кон македонскиот етнос и кон неговата антифашистичка ориентација. Доколку почитуваниот читател внимателно ги анализира окупаторските методи на терор врз македонскиот народ

⁹ Коле Чашуле, *Резиме за мојата генерација*, "Матица македонска", Скопје 1998, 106-107.

¹⁰ Заради преобемноста на истражуваните содржини, проблемот на слободата на творештвото и догматизмот, вербалниот деликт и други видови на репресија и нарушување на граѓанските и човековите права и слободи, за периодот, главно, по Голи Оток ќе го обработиме во посебна книга. Во неа ќе биде истражена историјата на македонската интелигенција и интелектуалците по Втората светска војна, со посебно фокусирање врз процесот на градењето на националната култура, за стравот да не се погреша, за автоцензурата, но, и за смелите дострели на мислата и перото со кои се рушело наметнатото едноумие, партиските шеми и клишеа.

ско од тие територии. И на крајот стои и поентата што се обидуваме аргументирано да ја поткрепиме, а тоа се секако изневерените идеали на организираното македонско национално ослободително движење за повторно обединување на македонскиот народ и негово државотворно конституирање (а не само еден дел од неговата етногеографска територија).

Во вториот историски подпериод (во рамките на современата македонска држава) акцентот е ставен на неколку клучни процеси и појави околу кои државата применила непримерно насилство изразено низ самоволието на нејзините "народни" претставници: идеолошките внатрешартиски чистки (автономизмот, антипартизмот и сепаратизмот); судените за идеите за ВМРО и за обединета Македонија; репресијата за времето на Информбирото. Ваквата поделба е направена условно, зашто обвиненијата се релативни, се поклопуваат или се испреплетуваат, но, во целина, на историската сцена главните улоги ги имале два субјекти: апаратот за принуда (без функционирање на правната држава) и жртвите, односно личностите и семејствата кои поминуваат низ идентични методи на репресија, без оглед на вината и делото за кое се товареле.

Заедно со обвинетиот на посебен систем на репресија било изложено неговото семејство: стари родители, малолетни деца, недолжни брачни другари. Иселувања од родната куќа, интернации во непознати средини, принудна работа, гладување, изолација, бојкот од средината, етикетирања... Изживувањето врз семејствата служело како дополнително средство за психолошки притисок и измачување на луѓето во истражната постапка или пак додека ја отслужувале казната.

Во рамките на истражувањето, баравме одговори на повеќе прашања кои од сферата на историјата влегуваа во сферата на социјалната психологија и психологијата на личноста: каков бил духот на времето и карактеристиките на личностите вклучени во историските случувања - на оние кои репресирале и на оние кои биле репресирани, зошто се вршела репресијата, на кого му служела, какви биле крајните исходи врз општествените процеси и врз личните драми и судбини на поединците итн. Во тие рамки, се обидовме да ги поврземе колективните случувања со личните драми на луѓето, правејќи синтеза помеѓу политичката историја и историјата на секојдневниот живот на луѓето и на обичниот човек, поле во кое сè уште не забраздила македонската историографија.

Почитувајќи ги основните методолошки постапки во историската наука, со примена на компаративниот метод, посебно обрнавме внимание на мултиперспективноста и интердисциплинарноста во истражувањето и пишувањето на историјата како барање на современите историографски европски школи.

ново комунистичко општество, од религија кон атеизам. Се менува политичката структура на власта, се менуваат носителите на сопственоста, се менуваат вредностите во образованието и културата, се менува начинот на живот и се менува човекот. Притоа потресува сознанието дека во "најчуждото од сите општества" биле измислени такви

лективна среќа?

Партиите се минливи, политиката е променлива, но, човекот е вечен. Затоа оваа книга ја посветуваме на идните генерации Македонци со желба да живеат во татковина во која ќе се почитуваат човекот и неговите вредности.